

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.3 - С. 153 - 156

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ӘРТАРАПТАНДЫРУДЫҢ МӘНІ

Калиева Ж.

Еліміздің азық-түлік және экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ауылшаруашылық кәсіпорындары нарықтық жағдайдағы өзгерістерге бейімделе алуы керек, яғни олар жұмыс тиімділігінің артуын қамтамасыз етуі керек. Нарықтың тұрақты позициясын қамтамасыз ету үшін кәсіпорындар ұзақ мерзімді дамуға назар аударып, қолданыстағы өндірісті мамандандырудың балама нұсқаларын анықтап, оларды қолдана білуі маңызды.

Осыған байланысты, ауылшаруашылық басқаруда стратегиялық тәсілді қолданған жөн. Ауылшаруашылық кәсіпорындарының дамуы мақсатында экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешу үшін кәсіпорындар алдында даму стратегияларын іздестіру қажеттілігі тұр. Осындай ұзақ мерзімді жоспарлау бағыттарының бірі - әртарاپтандыру стратегиясы болып табылады.

Отандық және шетелдік ғалымдар әртараптандыру категориясын әртүрлі жолдармен түсіндіреді, бұл әр елдің белгілі бір салада болатын әртараптандыру процестерін әр түрлі түсінумен байланысты. Осы мәселеге үлкен назар аударған атақты ғалым И.Ассоф, әртараптандыру ұғымын белгілі бір кәсіпорында бар ресурстарды қызметтің басқа бағыттарына қайта бөлу процесінде қолданылатын термин ретінде түсіндіреді [1]. Ал, А.И.Архиповтың экономикалық сөздігінде әртараптандыру ұғымы «экономикалық тәуекелдерді азайту мақсатында әртүрлі инвестициялық нысандар арасында капиталды бөлу» ретінде қарастырылады [2].

Бірқатар ғалымдар әртараптандыруды әртүрлі деңгейлерде жасалған кәсіпорын стратегияларының жиынтығы ретінде түсіндіреді. Жоғарғы (макро деңгей) әртараптандыруды экономикалық стратегия ретінде, ал төменгі (микро деңгей) кәсіпорынның бәсекеге қабілетті стратегиясы ретінде көрсетеді. Оның үстіне, «әртараптандыру» термині бастапқыда неғұрлым тар мағынада түсіндірілген, яғни өндірілетін өнім ассортиментінің кеңеюімен және бизнестің жаңа салаларын енгізумен байланысты кәсіпорынның экономикалық стратегиясы ретінде.

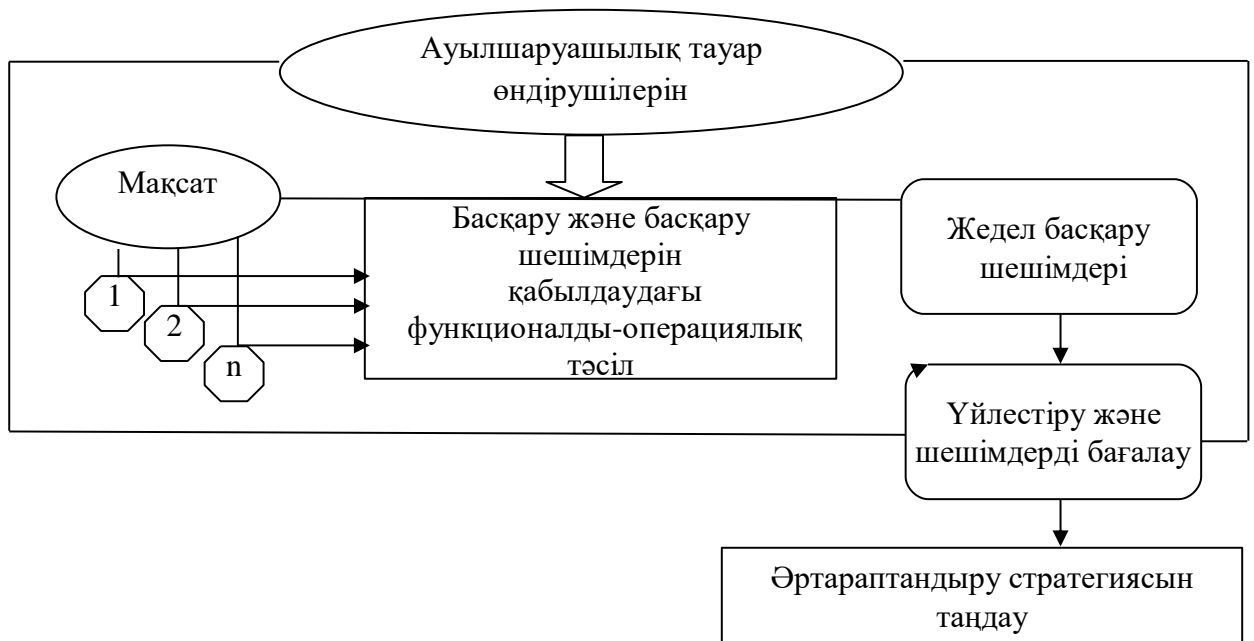
А.Буз және Г.Буз [3] анықтамасында әртараптандырудың бірнеше

аспектілерін ескеріледі. Олар әртараптандыруды тәуекелдерді өсіру және (немесе) азайту мақсатында негізгі бизнесті кеңейту тәсілі ретінде анықтайды, оған: қолданыстағы бизнестің бәсекеге қабілеттілігін қолдауға тікелей бағытталған инвестицияларды есептемегенде барлық инвестициялар кіреді; жаңа өнімдерге, қызметтерге, нарық сегменттеріне және географиялық нарықтарға инвестициялау нысанын алады; бірнеше жолмен қол жеткізілді, оның ішінде ішкі даму және сатып алу, бірлескен кәсіпорындар және лицензиялық келісімдер жатады деп есептейді.

Сонымен, әр түрлі терминологиялық түсініктерді қорытындылай келе, әртараптандыру дегеніміз - экономикалық белсенділіктің жаңа бағыттарға кеңеюі (өндірілетін өнім түрлерін, көрсетілетін қызмет түрлерінің кеңеюі, қызмет түрлерінің географиясы және т.б.). Сөздің тар мағынасында, әртараптандыру тікелей өндіріс қатынасы жоқ немесе олардың негізгі қызметіне функционалды тәуелділігі жоқ саладағы кәсіпорындардың енуі ретінде түсініледі.

Ауылшаруашылық кәсіпорынның қызметін әртараптандыру стратегиясын таңдау ішкі потенциалымен және сыртқы экономикалық ортаның мүмкіндігімен анықталады (ауылдық аумақ, аймақтық және облыстық деңгейде құрылған бизнесті жүргізудің әлеуметтік-саяси және экономикалық шарттары). Ауылшаруашылық кәсіпорнының қызметін әртараптандыру стратегиясын таңдаудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі оның ішкі және сыртқы проблемаларын диагностикалау және құрылымдау, миссиясы мен мақсаттарын тұжырымдау, стратегиялық талдау, стратегиялық баламаларды анықтау, стратегияны таңдау, оның орындалуын бақылау және тиімділігін бағалауды қамтиды.

Әртараптандыру процестерін бағалауға осындай көзқарас аграрлық секторда қарастырылатын өзіндік субъекттік құрамы, нысаналы бағдары, нақты мақсаттары мен оларға жетудің құралдары бар құбылыстардың институционалды механизмін құруға мүмкіндік береді. Ауылшаруашылық тауар өндірушілерін дамытуда стратегиялық компонентті іске асырудың жалпы схемасы (Сурет 1) келтірілген, онда таңдалған стратегияның жұмыс мақсаттары және ықтимал жедел және басқарушылық шешімдермен синергетикалық байланысы көрсетілген.

Сурет 1. Басқарушылық шешімдер жүйесіндегі агроөнеркәсіп кешеніндегі шаруашылық жүргізуші субъектілерді дамыту стратегиясы

Шаруашылықтардың стратегиялық сәйкестігінен шығатын негізгі артықшылықтар өндіріс технологиясы саласында, кадрлардың біліктілігіне қойылатын талаптар, ресурстар мен жеткізушілердің ортақ материалдық көздері, өндірістің және басқарудың бірдей әдістері, ноу-хау, маркетинг және сатудан кейінгі қызметтер, сонымен қатар синергетикалық нәтиже алу саласында ортақ брендті пайдаланудан көрінеді [4]. Әртараптандырудың бұл формасы ауыл шаруашылығында шаруа қожалықтарының бірлестіктері құрылған немесе акционерлік қоғам аясында бірнеше ұйымдық тәуелсіз құрылымдар біріктірілген жағдайларда да кең таралған. Стратегиялық сәйкестікті қолдану артта қалғандықтан, ерекше жағдайға байланысты тез қаржылық нәтиже бере алатын осындай ауылшаруашылық кәсіпорындармен бірігуге бағытталған конгломераттың бірігуін жүзеге асыратын құрылымдар құруға болады. Содан кейін әртараптандыратын субъект өзінің күш-жігерін келесі құрылымдарды іздеуге бағыттайды:

- қаржылық қиындықтарды бастан кешіріп жатқан: олар пайда алу үшін ұзақ мерзімді инвестициялау объектісіне айналуы мүмкін (мұндай жағдайлар банкрот ұй шаруашылықтарына қаржы салатын стратегиялық инвесторлар ішкі ауылшаруашылық нарығына кірген кезде жиі кездеседі);

- өсу потенциалы жоғары, бірақ төмен инвестициялық мүмкіндіктері бар: олар материалдық және технологиялық базаның жоқтығынан әрі қарай өсу мүмкіндігінен айырылған, қаржылық тұрғыдан мықты фермалармен ұйымдастырылған.

Сонымен қатар, теориялық тұрғыдан байланысты емес салаларға әртараптандыру әр түрлі өндірістердің әртүрлі циклдік дамуына байланысты

өнімді сатудың тұрақтылығын және кірістерді алуды қамтамасыз етеді. Мұндай стратегияның мақсаты - олардың кірістілігін арттыру. Егер нашарлау себептері қысқа мерзімді сипатқа ие болса, онда бұл стратегия ең сәтті болады, ал кәсіпорынға тиесілі сала ұзақ мерзімді перспективалы және тартымды болады. Мысалы, ауыл шаруашылығы тіршілікті қамтамасыз ететін сала, өйткені ол халықты тамақпен, жұмыспен және т.б. қамтамасыз етеді, ал ауыл тұрғындары үшін бұл негізгі сала болып табылады.

Ауылшаруашылық өнімдеріне деген сұраныстың өсуі ауылшаруашылығын одан әрі қарқындату үшін қысымды күшейтеді, ал қоршаған ортаға кері әсерді азайтуға тура келеді. Экологиялық интенсификация экологиялық таза антропогендік кірістерді алмастыруға және ауылшаруашылық тәжірибесінде экожүйелік қызметтерді басқаруды реттеуге және қолдауға байланысты өсімдіктердің өнімділігін арттыруға алып келеді[5]. Тиімді экологиялық интенсификация жерді әртүрлі масштабта пайдалану мен жер үстіндегі және астындағы экожүйелік қызмет көрсететін организмдердің қауымдастық құрамы арасындағы қатынастарды, сонымен қатар осы қызметтер көрсететін көптеген қызметтердің ағымы, тұрақтылығы, кіріске қосқан үлесі және басқару шығындары арасындағы қатынастарды түсінуді талап етеді. организмдер. Экожүйе қызметтерінің контекстке сәйкес топтамаларын өсімдік шаруашылығы жүйелеріне кіріктіре отырып, бар кірістегі алшақтықты азайту үшін ғылыми-зерттеу жұмыстары мен инвестициялар қажет.

Сонымен, экономиканы әртараптандырудың маңызды факторы әртараптандырудың тиімді нұсқасын таңдау болып табылады. Ауылшаруашылық кәсіпорындарын әртараптандыруды іске асырудың негізгі мақсаты - тиімділікті қамтамасыз ету. Егер дәстүрлі оңтайландыру жағдайларында шектеулер ретінде өндірістің негізгі факторларының шығындары қарастырылса, онда ұсынылған модельде қосымша шектеу ретінде әртараптандыру түрлендірулеріне жұмсалатын шығындар болып табылады.

Қазақстандық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының нарықтық қайта құру кезеңінде өндірісті әртараптандыру үрдісі байқалады. Өндірушілер ұсынылатын тауарлар мен қызмет түрлерін кеңейту арқылы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға және ықтимал қауіптерді азайтуға болады деп есептейді. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, әртараптандыру мен бизнестің мамандануы арасында тепе-теңдік болуы керек, бұл өз кезегінде әртараптандырудың перспективалылығын айқындайды[6]. Сондықтан да, әртараптандырылған өсудің негізгі мақсаты - ауылшаруашылық өндірісіндегі репродуктивті процестің негізі ретінде тиімділікті қамтамасыз ету болып табылады. Осы себептен әртараптандыру детерминантын енгізу арқылы жалпы сыртқы және ішкі тиімділік тұрғысынан кәсіпорын қызметін ұзақ мерзімді перспективада оңтайландыру мәселесі туралы айтуға болады.

Кәсіпорынның жалпы кірісін анықтайық (TR):

$TR(Q) = PQ$, мұндағы P - өнім бірлігінің бағасы, Q – шығарылатын өнім көлемі.

Берілген кезеңдегі пайда (П) - бұл кәсіпорын алған жалпы кіріс пен оның өндірістік шығындарының айырмасы:

$$\Pi(Q) = TR(Q) - TC(Q),$$

мұндағы $TC(Q)$ - жалпы шығындар.

Айта кету керек, оңтайландыру моделін одан әрі дамыту кезінде, біріншіден, кәсіпорынның басты мақсаты тиімділікті арттыру деген болжамнан бастау керек, екіншіден, біз өндірісті біртұтас өнімді шығару процесі ретінде қарастырамыз. Сонымен қатар, осы өнімді жасау үшін ресурстар қажет болғандықтан, жұмыс күшін, капиталды және әртараптандыру шығындарының мөлшерін бөліп көрсетеміз - Div. Егер дәстүрлі оңтайландыру жағдайларында шектеулер ретінде өндірістің негізгі факторларының шығындары қарастырылса, онда ұсынылған модельде қосымша шектеу ретінде әртараптандыру түрлендірулеріне жұмсалатын шығындар болып табылады.

Сонымен, әртараптандыру шығындары өндірістің өсуінде көрінетін оң нәтижеге де, шығындар пайда болуына да әсер етеді, яғни олар шектеу ретінде әрекет етеді. Көптеген өндірушілер үшін әртараптандыру мамандандыруға немесе негізгі құзіреттілікке негізделген, бұл жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды сатып алумен емес, ішкі дамудың басым формасымен байланысты.

Агроэкожүйелерді әртараптандырудың артықшылығы, әдеттегі кірістерді азайту немесе өнімді және экожүйелік қызметтерді оңтайландыру кезінде өндірісті тұрақты қарқындалу болып табылады [7]. Таяудағы бірнеше онжылдықта көптеген дақылдар үшін монокультура өнімі баяулайды немесе төмендейді және экожүйелік қызметтерге сұраныс өсіп келе жатқандықтан, диверсификация егін алқаптарында, жайылымдар мен өндірістік ормандарда өндіріс пен экожүйелік қызметтерді қолдаудың маңызды құралына айналуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Зарипова Р.Р. Процедура диверсификации производства в стратегическом планировании // Экономические науки, 2007. – №10. – с. 153-156
2. Добрински Р. Ключ к диверсификации экономики // Наука и инновации, 2010. – №8. – с. 51-53.
3. Качапкина Ю.В. Интеграция предпринимательских структур: направления и принципы: интеграция как форма развития предпринимательских формирований // Российское предпринимательство, 2010. – №8. – с. 48.
4. Басалаева В. Проблемы формирования конкурентоспособного сельского хозяйства // Вопросы экономики, 2016. – № 9. – С. 25-30.

5. Ecological intensification: harnessing ecosystem services for food security. Elsevier science London, 84 Theobalds RD, London wc1x 8rr, England. ISSN: 0169-5347.

6. Камысбаев М.К. Выбор оптимального варианта диверсификации хозяйствующего субъекта. [Электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/12947>

7. Forest Isbell, Paul R. Adler, Nico Eisenhauer, Dario Fornara, Kaitlin Kimmel, Claire Kremen, Deborah K. Letourneau, Matt Liebman, H. Wayne Polley, Sandra Quijas, Michael Scherer-Lorenzen. Benefits of increasing plant diversity in sustainable agroecosystems // Journal of Ecology, 2017. – № 105. – P. 871–879. <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1365-2745.12789>